

ارزیابی مسئولیت مدنی و مقررات ایمنی در پیشگیری از فعالیت‌های خطرآفرین

حسن بادینی*

سمیه عباسی**

چکیده

جبران خسارت هرچند مهم‌ترین هدف مسئولیت مدنی در ارتباط با زیان‌دیده است، اما تنها هدف نیست و در کنار این غایت اصلی، مسئولیت مدنی در بازدارندگی واردکنندگان زیان و پیشگیری از وقوع حوادث در آینده نیز مؤثر است. با توجه به ماهیت واکنشی و پسینی مسئولیت مدنی و محدودیت‌های آن در تحقق پیشگیری و نیز اهمیت اقدامات کنشی (پیشینی) و پیشگیرانه، به خصوص در رابطه با حوادث فوق‌العاده خطرناک و حوادثی که زیان‌دیدگان بسیاری دارد، عده‌ای از صاحب‌نظران بر این باورند که از طرق دیگر مثل مقررات نظارتی و ایمنی، بهتر می‌توان به غایت پیشگیری نایل شد. به همین دلیل امروزه در بسیاری از نظام‌های حقوقی تبلور اقدامات پیشگیرانه از طریق تدابیر حقوق عمومی و وضع مقررات ایمنی و نظارتی برای تحقق ایمنی شهروندان، به ابزاری اثربخش در کنترل فعالیت‌های خطرآفرین بدل گردیده است. در مقاله پیش رو تلاش شده است تا نقش این دو ابزار حقوقی در پیشگیری از فعالیت‌های خطرآفرین مورد ارزیابی قرار گیرد. بررسی نگارندگان نشان می‌دهد که در کنار محدودیت‌های مسئولیت مدنی در پیشگیری از فعالیت‌های خطرآفرین، مقررات ایمنی نیز با محدودیت‌هایی مواجه است و همین امر، به کارگیری هر دو شیوه را در بسیاری از موارد اجتناب‌ناپذیر ساخته است.

کلیدواژه‌ها: مسئولیت مدنی، مقررات گذاری، مقررات ایمنی و نظارتی، پیشگیری.

*عضو هیأت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) hbadini@ut.ac.ir

**کارشناس ارشد حقوق اقتصادی دانشگاه علامه طباطبائی somaye.abasi65@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۹/۰۷ تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۲۵

مقدمه

توسعه زندگی ماشینی و پیشرفت‌های گسترده صنعتی، اگرچه استانداردهای زندگی را ارتقا و افق‌ها و امکانات جدیدی را فراروی بشر گشوده، اما خطرات و حوادث جدیدی را هم پدید آورده که حیات بشر و کل مجموعه هستی را با تهدیدی جدی مواجه نموده است. از اواخر قرن بیستم، خطرات زیست‌محیطی مانند آلودگی آب‌ها و آلودگی مناطق وسیعی از کره زمین به دلیل تشعشعات اتمی، خطرات بهداشتی مانند خون آلوده، جنون گاوی و پنبه نسوز، خطرات ژنتیک و فاجعه‌های تکنولوژیک، گروه‌های زیادی از افراد و ساکنان فعلی کره زمین و نسل‌های آینده را در معرض خطر قرار داده است. بسیاری از حقوقدانان بر این باورند که برای مقابله با چنین خطرات بزرگ و غیرقابل جبرانی که تعداد زیادی از مردم و حتی تمام ساکنان کره زمین و نسل‌های آینده را در معرض خطر قرار داده است، نباید به امید آن بود که در صورت ورود خسارت از طریق مسئولیت مدنی آن را جبران نمود، زیرا خسارات ناشی از این گونه خطرات در غالب موارد برگشت‌ناپذیر است. باید از طریق کارکرد بازدارنده مسئولیت مدنی، اشخاص را مکلف به احتیاط و پیش‌بینی ضرر نمود. علی‌رغم تلاش برای تقویت کارکرد بازدارنده مسئولیت مدنی از طریق تحول در قواعد مرسوم آن مثل مبنای مسئولیت و گسترش مسئولیت‌های محض، مسئولیت مدنی در زمینه پیشگیری و بازدارندگی، همچنان با نارسایی مواجه است و همین امر نظام‌های حقوقی را به مداخله حقوق عمومی از طریق وضع مقررات ایمنی واداشته است. به همین خاطر امروزه در بسیاری از نظام‌های حقوقی، مسئولیت مدنی و مقررات ایمنی دو سازوکار اصلی برای کنترل مخاطرات ناشی از فعالیت‌های خطرآفرین هستند که از نظر ماهیت و نحوه اجرا، تفاوت‌های اساسی با یکدیگر دارند.

مقررات ایمنی ناظر بر آن دسته از قواعد حقوق عمومی است که با رویکردی حمایتی و برای تحقق اهداف مربوط به منافع عمومی، استانداردهایی را در رابطه با اخلاق حرفه‌ای، کیفیت و امنیت رفتار اشخاص و شرکت‌ها وضع می‌کنند. این مقررات می‌تواند شامل قواعد مربوط به سلامتی و امنیت در محیط کار، سلامت عمومی و حفاظت از محیط زیست، ایمنی کالاها، ایمنی راه‌ها و حمل و نقل، برخی زمینه‌های حمایت از مصرف‌کننده و مقررات عمومی ساختمان گردد.^۱ در مقابل مسئولیت مدنی الزام شخص به جبران زبانی است که بر اثر عمل نامشروع به دیگری وارد شده است.^۲

1. Oguş, Anthony, "The Relationship between Regulation and Tort Law: Goals and Strategies", In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007, p. 378.

۲. صفایی، سیدحسین؛ و حبیب‌اله رحیمی، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، تهران، انتشارات سمت،

نظام مسئولیت مدنی دارای ماهیت خصوصی بوده و پس از وقوع زیان، از طریق کارکرد بازدارنده دعوی خسارتی که مطرح می‌شود، بر فعالیت‌های زیان‌آور تأثیر می‌گذارد. در حقیقت مسئولیت مدنی با تحمیل مسئولیت هزینه‌های حوادث بر واردکننده زیان، در پی جلوگیری از وقوع حوادث است. در مقابل اشکال مختلف مقررات‌گذاری ایمنی از قبیل استانداردها و ممنوعیت‌ها دارای ویژگی و ماهیت عمومی هستند و از طریق الزاماتی که قبل از وقوع حادثه تحمیل می‌کنند، از وقوع حوادث پیشگیری می‌نمایند. در مقررات‌گذاری این وظیفه مقامات و دادگاه‌های اداری صلاحیت‌دار است که بر رعایت مقررات نظارت و رفتارهای ناقض مقررات را مجازات نمایند. اگرچه زیان‌دیده می‌تواند نقض مقررات را گزارش دهد، اما به عنوان یک قاعده، سازمان دولتی مسئول باید بدون توجه به اعلام زیان‌دیده، اقدامات لازم را انجام دهد. در مقابل در مسئولیت مدنی، خود زیان‌دیده است که باید حقوق خود را اجرا نماید.^۱

با توجه به اینکه مسئولیت مدنی و مقررات ایمنی و نظارتی دو شیوه حقوقی برای حمایت از جامعه در برابر فعالیت‌های خطرآفرین هستند، این سؤال اساسی مطرح می‌شود که کدام یک از این دو بهتر می‌تواند هدف پیشگیری را محقق نماید. چه عواملی در انتخاب میان این دو شیوه برای کنترل فعالیت‌های ضررآفرین مؤثر است؟ به عبارت دیگر عوامل مؤثر در مطلوبیت نظام مسئولیت و مقررات‌گذاری ایمنی کدام‌اند؟ در فرض به کارگیری هر دو شیوه، نحوه تعامل آنها چگونه است؟

۱. مسئولیت مدنی

۱-۱. نقش مسئولیت مدنی در پیشگیری و تأمین ایمنی

۱-۱-۱. نحوه عملکرد

اگر چه هدف اولیه اقامه دعوا ارزیابی و تعیین مسئولیت علت حادثه و جبران خسارت کسانی است که در نتیجه اعمال دیگران دچار آسیب شده‌اند، اما در کنار آن جلوگیری از وقوع حوادث در آینده هم مطرح است. به باور برخی از حقوقدانان، در این که بازدارندگی یکی از کارکردهای مسئولیت مدنی است، تردید چندانی وجود ندارد. حتی عده‌ای بر این باورند که مسئولیت مدنی بیشتر نظامی بازدارنده و راهکاری برای کنترل رفتار در آینده است تا سازوکاری برای جبران خسارت.^۲ طرفداران نقش بازدارنده

1. Meinhard, Lukas, "The Function of Regulatory Law in The Context of Tort Law – Conclusions", In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H. Van, Boom; Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007, p. 454.

۲. بادی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴، ص. ۳۵۷.

مسئولیت مدنی بر این باورند که انتقال هزینه حوادث به‌وسیله اقامه دعوا از شخص زیان‌دیده به شخص حقیقی یا حقوقی که می‌توانسته از وقوع حادثه جلوگیری نماید، این انگیزه را ایجاد می‌نماید که به جای جبران خسارت در زمینه پیشگیری از وقوع حادثه سرمایه‌گذاری نمایند. در واقع تمایل افراد برای اجتناب از پرداخت خسارات می‌تواند یک انگیزه نیرومند برای پیشگیری از وقوع حادثه باشد. از سوی دیگر، تحمل مسئولیت توسط انجام‌دهنده یک فعالیت خاص به دلیل عملکرد گذشته‌اش، سایر افرادی را که در موقعیت مشابهی قرار دارند وامی‌دارد تا با انجام اقدامات احتیاطی که از نظر هزینه قابل توجیه است، در آینده از وقوع حادثه زیان‌بار جلوگیری نمایند.^۱ مسئولیت مدنی با ایجاد انگیزه در افراد جهت پیشگیری از فعالیت‌های خطرناک، رفتارهایی که از نظر اجتماعی مطلوب است، رواج می‌دهد و در درازمدت، کاهش میزان حوادث را در پی خواهد داشت.^۲ از سوی دیگر خواهان در روند جمع‌آوری دلایل برای اقامه دعوا، به اطلاعاتی دست می‌یابد که دارای ارزش اساسی برای پیشگیری از وقوع حادثه هستند.

تبلیغات نتیجه دیگر اقامه دعوا است که می‌تواند در پیشگیری مؤثر باشد. در واقع اقامه دعوی مسئولیت و آگاهی عموم از خطرات کالاها، خدمات و یا یک فعالیت خاص و پوشش رسانه‌ها می‌تواند تبلیغات منفی برای تولیدکنندگان کالا و خدمات و یا انجام‌دهنده آن فعالیت داشته باشد. انقلاب ارتباطات این امکان را فراهم آورده که اخبار و اطلاعات مربوط به دعاوی مسئولیت مدنی به‌راحتی و سریع از طریق رسانه‌ها در جامعه پخش شود. هیاهوهای تبلیغاتی به اعتبار افراد لطمه می‌زند، ارزش سهام شرکت‌ها را کاهش و حتی ممکن است آنها را با ورشکستگی مواجه سازد. ضررهای از دست دادن شهرت و اعتبار آن‌چنان چشم‌گیر است که تولیدکنندگان و مؤسسات مختلف حاضرند برای اجتناب از چنین وضعیتی، هر گونه اقدام بهینه برای ارتقای ایمنی فعالیت و تولیدات خود انجام دهند تا در آینده با اقامه دعوی مسئولیت مدنی مواجه نشوند.^۳

۱-۲. مصادیق عینی

در سال ۱۹۷۸ هیأت منصفه دادگاه کالیفرنیا حکم به پرداخت خسارت ۲۵ میلیون دلاری به نفع شخصی نمود که در ۱۳ سالگی در یک سانحه رانندگی در

1. Barnes, David; and Lynn Stout, the Economic Analysis of Tort Law, West Publishing Co., U.S.A., 1992, p. 46.

۲. بادینی، حسن، منبع پیشین، ص. ۵۶۰.

3. Cavaliere, Alberto, "The Economic Impact of Product Liability And Product Safety Regulations In The European Union", Quaderini Del Dipartimento Di Economia Publica E Territoriale, No. 4, 2001, p. 224, Available at: <http://obect.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-ournal/2011/5/c31n2-3.pdf>.

اتوموبیل ساخت کارخانه فورد، دچار سوختگی شده بود. ادعای خواهان این بود که کارخانه فورد می دانسته که محل باک بنزین به گونه ای است که پس از وقوع تصادف، آن را در معرض خطر ترکیدن قرار می دهد. پس از صدور حکم و تبلیغات اساسی مشتمل بر ۶۰ دقیقه برنامه تلویزیونی، کارخانه فورد این اتوموبیل را از بازار جمع آوری نمود و طراحی آن را تغییر داد. پخش خبر دعوای مسئولیت مدنی علیه شرکت کوکاکولا به دلیل ترکیدن بطری نوشابه آن، از طریق رسانه ها به اطلاع میلیون ها مصرف کننده رسید و سبب شد که آنها به مصرف پیسی کولا روی آورند. الزام تولیدکنندگان داروی تالیدومید به پرداخت مبالغ هنگفت بابت جبران خسارت به نوزادان مبتلا به عوارض آن، تولیدکنندگان دارو را هر چه بیشتر نسبت مسئولیت خود آگاه نمود و حتی باعث تحولات وسیع در خصوص مسئولیت ناشی از عیب تولید گردید. افزایش دعوای مبتلایان به ویروس ایدز علیه تهیه کنندگان فرآورده های دارویی سبب شد تا آنها از طریق مجامع علمی، در خصوص راه های انتقال ویروس و شیوه های از میان بردن آن تحقیق نمایند که در نهایت منجر به ابداع روش گرم کردن برای از بین بردن ویروس موجود در خون گردید.^۱

مطالعات زیادی برای بررسی اثر مسئولیت ناشی از تولید بر عملکرد شرکتها صورت گرفته است. یک بررسی در سال ۱۹۷۱ در آمریکا نشان می دهد که بیش از ۵۰ درصد شرکت های بزرگ مورد مطالعه، برای کاهش احتمال مسئولیت برنامه ریزی نموده اند. این برنامه ها مشتمل بر تلاش برای بهبود ایمنی و طراحی کالاها بوده است. بررسی دیگری در سال ۱۹۸۰ صورت گرفت که تمرکز آن بر اثر برقراری نظام مسئولیت بر طراحی کالاها مصرفی بوده است. محققان مصاحبه کیفی عمیقی با مسئولان کنترل ایمنی ۱۰ شرکت بزرگ انجام دادند. پس از تحلیل این مصاحبه ها به این نتیجه رسیدند که مسئولیت مهم ترین عامل تأثیرگذار بر طراحی کالا بوده است. به طور کلی بررسی ها حاکی از آن است که اقامه دعوای مسئولیت حداقل در برخی از کالاها می تواند ایمنی را بهبود بخشد. مثال دیگر دعوای مشهور پنبه نسوز در آمریکا است. در اوایل دهه ۱۹۲۰ پزشکان به این نتیجه رسیدند که قرار گرفتن در معرض پنبه نسوز می تواند سبب بیماری های مهلک ریوی شود. اولین دعوای مسئولیت مدنی علیه تولیدکنندگان پنبه نسوز، در سال ۱۹۷۰ پیروز شد و از آن پس مقرراتی در زمینه اعمال محدودیت بر محیط های کاری که در معرض این ماده بودند، صورت گرفت. در اواخر دهه ۱۹۷۰ فشار دعوای مسئولیت سبب شد که تولیدکنندگان، پنبه نسوز را از بیشتر کالاها حذف کنند.

۱. بادی، حسن، منبع پیشین، صص. ۳۷۰-۳۶۹.

در خصوص خطرات پنبه نسوز دعاوی مسئولیت بهتر از مقررات‌گذاری‌ها، کارکرد پیشگیرانه داشتند، زیرا مقررات‌گذاری‌های صورت‌گرفته اغلب به دلیل تبانی‌های صورت‌گرفته با تولیدکنندگان بزرگ، کارآمد نبودند.^۱

در خصوص آسیب‌های ناشی از اشتباهات پزشکی نیز نتایج یک تحقیق توسط گروهی از محققان دانشگاه هاروارد نشان می‌دهد که انتظار مواجه شدن با مسئولیت یک عامل تأثیرگذار بر میزان احتیاط پزشکان بوده است. در اوایل دهه ۱۹۸۰ دعاوی مربوط به اشتباهات پزشکی و نیز هزینه‌های بیمه مسئولیت ناشی از آن به سرعت افزایش یافت. مطالعه صورت‌گرفته در سال‌های ۱۹۸۳، ۱۹۸۴ و ۱۹۸۹ نشان داد که خطر مواجه شدن با مسئولیت، بسیاری از پزشکان را بر آن داشته است که زمان بیشتری به معاینه و درمان بیماران اختصاص دهند، تعداد معاینات خود را افزایش دهند و آزمایشات بیشتری برای تشخیص بیماری انجام دهند.^۲

۲-۱. نارسایی مسئولیت مدنی در پیشگیری و تأمین ایمنی

بازدارنده بودن مسئولیت مدنی مورد انتقادات زیادی واقع شده است. منتقدان بر این باورند که شیوه‌های موثر دیگری وجود دارد (مثل قیود اخلاقی، غریزه صیانت از نفس^۳ و نیروهای بازار) که به افراد انگیزه اقدامات پیشگیرانه می‌دهد و مسئولیت مدنی در این میان زائد به نظر می‌رسد.^۴ به‌علاوه عواملی هم هست که نقش بازدارنده مسئولیت مدنی را کاهش می‌دهند:

۱-۲-۱. نارسایی اطلاعاتی

اگرچه به طور کلی اشخاص خصوصی برتری اطلاعاتی دارند، اما در مواردی ممکن است دستیابی به اطلاعات دقیق در خصوص خطر برای آنها دشوار باشد. افراد ممکن است تا قبل از وارد آمدن خسارت ندانند که رفتار یا فعالیت آنها خطرناک بوده است. برای مثال، خطرات بسیاری از مواد سرطان‌زا و فرآورده‌های دارویی بعد از یک دوره نهفتگی بسیار طولانی ظاهر می‌شود. خطر همواره به صرف درگیر بودن در یک فعالیت

1. White, Michelle, "Asbestos and the Future of Mass Torts", Journal of Economic Perspectives, Vol. 18, No. 2, 2004, pp. 184,-185.
2. Boyer, Marcel; and Donatella Porrini, "The Choice of Instruments for Environmental Policy: Liability or Regulation?", 2002, p. 10, Available at: <http://www.cirano.qc.ca/pdf/publication/2002s-17.pdf>.
3. self-preservation instinct
4. Sugaman, Stephan D., "Doing away with Tort Law", California Law Review, Vol. 73, 1985, p. 562.

قابل شناسایی نیست و ممکن است بررسی کارشناسی لازم باشد و اشخاص خصوصی احتمالاً به دلایل مختلف برای چنین سرمایه‌گذاری انگیزه ندارند. به همین خاطر راه‌حل بهینه این است که به خود دولت اجازه دهیم که در زمینه تکنولوژی بهینه تحقیق نماید. در این موارد مقام مقررات‌گذار احتمالاً انگیزه‌های بهتری دارد چون هزینه‌ها می‌توانند توزیع شوند. مثلاً شرکت‌هایی که فعالیتشان برای محیط‌زیست زیان‌آور است، ممکن است فاقد اطلاعات لازم برای تحلیل هزینه فایده مناسب باشند و دولت آسان‌تر می‌تواند مخاطرات ناشی از چنین فعالیت‌هایی را ارزیابی نماید.^۱ از سوی دیگر افراد تحت تأثیر محدودیت‌های اطلاعاتی و روان‌شناختی عمل می‌کنند که مانع از این می‌شود که در مواجهه با مسئولیت معقولانه رفتار کنند. به عنوان مثال افراد ممکن است به قواعدی که متضمن خطر مسئولیت است، ناآگاه باشند یا از نظر روان‌شناختی احتمال مسئولیت در آینده را کم‌اهمیت بشمارند.^۲

۱-۲-۲. ناتوانی واردکننده زیان در جبران خسارت

اگر واردکننده زیان بالقوه توانایی جبران خسارت را نداشته باشد، قواعد مسئولیت نمی‌توانند انگیزه‌های کارآمد ایجاد نمایند، زیرا واردکننده زیان، ضرر را خسارتی معادل دارایی‌اش می‌پندارد و بنابراین فقط به میزانی احتیاط می‌کند که برای اجتناب از این میزان ضرر لازم باشد. لذا در اینجا خطر بازدارندگی کمتر از میزان بهینه ظاهر می‌شود، زیرا دیگر پیش‌بینی احتمال مسئولیت، انگیزه کافی برای کاهش خطر ایجاد نمی‌کند. حال اینکه در نظام مبتنی بر مقررات‌گذاری ایمنی، این مشکل کمتر بروز می‌کند زیرا در مقررات ایمنی، سطح بهینه احتیاط پیش از وقوع حادثه تعیین می‌شود و افراد در هر صورت باید اقدامات مشخصی را برای کاهش مخاطرات انجام دهند و این الزام پیش‌شرط انجام فعالیت محسوب می‌شود.^۳ برای اینکه نظام مسئولیت بتواند در چنین موقعیت‌هایی کارآمد باشد لازم است اشخاص ثالث، از قبیل کارفرما یا شرکت‌های بیمه خسارات را جبران کنند و شیوه‌های جایگزینی مثل کاهش دستمزد، برکناری از کار و افزایش حق بیمه برای وادار کردن فرد خطرآفرین به احتیاط به کار گرفته شود.^۴

1. Havell, Steven, "Liability for Harm versus Regulation of Safety", The Journal of Legal Studies, Vol. 13, No. 2, 1984, p. 360; Faure, Michael; and Roger Vanden Bergh, "Negligence, Strict Liability and Regulation of Safety under Belgian Law: An Introductory Economic Analysis", the Geneva Papers on Risk and Insurance, No. 43, 1987, p. 108.
2. Boyer, Marcel; and Donatella Porrini, op. cit., p. 2.
3. Shavell, Steven, Economic Analysis of Accident Law, Harvard University Press, 1987, p. 280.
4. Ogus, Anthony, op. cit., p. 382.

۱-۲-۳. احتمال اقامه نکردن دعوای مسئولیت

احتمال اقامه نکردن دعوای مسئولیت اثر بازدارنده نظام مسئولیت مدنی را کاهش می‌دهد. این مسأله ممکن است به دلیل دشواری اثبات تقصیر و یا رابطه سببیت ایجاد شود. مثلاً اگر خسارت چندین سال پس از رفتار ضررآفرین آشکار شود، مثل موارد نهفتگی بلندمدت بیماری، دشواری‌های اثبات مانع بازدارندگی است. همچنین است در مواردی که افراد زیادی در انجام فعالیت زیان‌آور دخیل‌اند و نمی‌توان به‌طور قطع مشخص نمود که ضرر ناشی از عمل کدام یک از آنها است.^۱ در مواردی که رابطه سببیت پیچیده است یا در موضوعات تکنولوژیک، دستیابی به اطلاعات و مدارک لازم برای پیروزی در دعوا بسیار پرهزینه است.^۲ اگرچه در قوانین تصریح نمی‌شود، اما مقررات‌گذاری ایمنی در خصوص زباله‌های سمی و آلودگی آب‌ها را دقیقاً می‌توان با توجه فوق توضیح داد. در این موارد ضرر معمولاً پس از چندین سال خود را نشان می‌دهد و حتی ممکن است زیان‌دیده ضرر را ناشی از این فعالیت نداند. مثلاً تصور کند که بیماری‌اش منشأ طبیعی داشته است. نهایتاً اینکه ضرر ممکن است بین تعداد زیادی قربانی توزیع شده باشد یا اینکه اصلاً ضرر شخصی نباشد (مثلاً در باران‌های اسیدی). در مواردی که خسارت به صورت گسترده و در میان عده وسیعی پراکنده شده است، قربانیان معمولاً مایل نیستند به‌تنهایی دعوای مسئولیت را آغاز نمایند، زیرا ممکن است ضرر واردشده به هر قربانی آن قدر اندک باشد که او انگیزه‌ای برای اقامه دعوا نداشته باشد. در فرضی هم که ضرر شخصی نیست، هیچ‌کس انگیزه برای طرح دعوا ندارد. دقیقاً به این دلیل است که در حوزه‌های مربوط به حقوق محیط‌زیست شاهد مقررات‌گذاری‌های گسترده هستیم.^۳ در بسیاری از موارد زیان‌دیدگان برای پول اقامه دعوا می‌کنند نه به خاطر آرمان‌هایی که بتوانند به بازدارندگی و پیشگیری بیانجامد. بنابراین در صورت زیاد بودن هزینه دادرسی و احتمال صادر نشدن حکم به نفع آنان، از اقامه دعوا صرف نظر می‌کنند.^۴

۱-۲-۴. بیمه مسئولیت

گسترش بیمه‌های مسئولیت علی‌رغم تقویت کارکرد جبران خسارت مسئولیت مدنی، کاهش اثر بازدارنده آن را به همراه داشته است. با گسترش بیمه‌های مسئولیت در بسیاری از موارد، این بیمه‌گر است که خسارت زیان‌دیده را جبران می‌کند. این امر

1. Faure, Michael; and Roger Vanden Bergh, op. cit., p. 108.

2. Shavell, Steven, Liability for Harm versus Regulation of Safety, op.cit. , p. 386.

3. Ibid, p. 363.

۴. بادینی، حسن، «هدف مسئولیت مدنی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۶، ۱۳۸۳، صص. ۱۳-۱۲.

سهل‌انگاری و بی‌احتیاطی بیمه‌شدگان را به همراه داشته است و سبب شده تا در رفتار و فعالیت‌های خود احتیاط لازم را انجام ندهند. در واقع بیمه بودن افراد در مقابل خساراتی که ممکن است در نتیجه رفتارشان به اشخاص ثالث وارد شود، احتمال پرداختن به فعالیت‌های زیانبار را بیشتر می‌کند و میزان احتیاط را در آنها کاهش می‌دهد.^۱ به جهت نگرانی‌هایی که در مورد تأثیر بیمه بر انگیزه‌های احتیاط وجود داشت، فروش بیمه چندین دهه در بسیاری از کشورها به تعویق انداخته شد؛ به طوری که در اتحاد جماهیر شوروی سابق، تا مدت‌ها بیمه در برخی از حوزه‌ها ممنوع بود.^۲ اگر چه شرکت‌های بیمه با استفاده از شیوه‌هایی مانند تعیین حق بیمه به صورت شناور و در نظر گرفتن سوابق بیمه‌شدگان، فسخ بیمه‌نامه یا خودداری از تمدید آن، الزامات مربوط به ایمنی، رجوع به عامل زیان و درج شرایط خاصی در قرارداد بیمه سعی در حل مشکل داشته‌اند، اما استفاده از این شیوه‌ها در بیمه‌های اجباری که شرایط آن توسط قوانین تعیین می‌شود، امکان‌پذیر نمی‌باشد.^۳ به عنوان مثال طبق ماده ۲۸ قانون تأمین اجتماعی مصوب ۱۳۵۴، حق بیمه حوادث ناشی از کار و بیماری‌های حرفه‌ای، برای تمام کارگاه‌ها یکسان است. حال آنکه برای تشویق کارفرمایان برای رعایت مقررات حفاظت فنی و بهداشت کار بهتر بود حق بیمه سهم کارفرما بر مبنای میزان خطر کارگاه، نوع فعالیت و آمار حوادث قبلی تعیین گردد. در ماده ۲۶ قانون جرایم رانندگی مصوب ۱۳۸۹، در صورت عدم تقصیر راننده، عابر پیاده حتی در صورت ارتکاب تقصیری که علت منحصر حادثه باشد، می‌تواند به طور کامل از مزایای بیمه استفاده نمایند. حال آنکه بازدارندگی اقتصادی ایجاب می‌نماید که در چنین شرایطی عابر حداقل از دریافت بخشی از خسارت محروم شود.

۱-۲-۵. نارسایی در جبران خسارات معنوی، بدنی و اقتصادی

نظام مسئولیت مدنی در ایران در مورد جبران برخی از خسارات ناکارآمد است. این امر به معنای تضعیف کارکرد پیشگیرانه مسئولیت مدنی در این دسته از خسارات می‌باشد.

۱-۲-۵-۱. خسارت معنوی

در قوانین موضوعه ایران جبران خسارت معنوی پذیرفته شده است. از جمله این قوانین می‌توان به اصل ۱۷۱ قانون اساسی، مواد ۱، ۲، ۸، ۹ و ۱۰ قانون مسئولیت مدنی

1. Coleman, Jules, Risks and Wrongs, Cambridge Studies in Philosophy and Law, Cambridge University Press, 1992, pp. 250, 466.

2. Shavell, Steven, "Economics and Liability for Accident", Harvard John M. Olin, Discussion Paper, No. 535, 2005, p. 7, Available at: <http://ssrn.com/abstract=870565>.

۳. بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، منبع پیشین، ص. ۵۶۷.

و ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۹۲ اشاره نمود. علاوه بر شیوه‌های غیرمالی، جبران خسارت معنوی ممکن است از طریق مالی صورت پذیرد. این امر به وضوح در ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و تبصره ۱ ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی مجاز دانسته شده و حتی آرائی هم در این خصوص صادر شده است.^۱ اگر چه پذیرش جبران خسارت معنوی در نظام حقوقی ایران مورد تأیید است، اما باید دانست که به دلیل نبود معیاری برای ارزیابی این خسارت با پول، تعیین غرامت توسط قاضی فوق‌العاده دقیق و دشوار است. دادرس باید در هر مورد خاص تشخیص دهد که با چه مبلغ می‌توان اندوه زیان‌دیده را تا حد معقول از بین برد یا تسکین داد. از سوی دیگر چون زیان معنوی قابل تقویم به پول نیست، پرداخت غرامت نمی‌تواند اندوه و تأثر عاطفی را از بین ببرد و تنها در راستای تشفی زیان‌دیده قابل توجیه است.^۲

۱-۲-۵-۲. خسارت بدنی

ضرر بدنی زیان وارد به جسم انسان است که ممکن است پیامدهای معنوی یا مالی داشته باشد. به دیگر سخن ضرر بدنی گاهی به شکل درد و رنج ظاهر می‌شود: تحمل صدمه و درد های ناشی از آن، محرومیت موقت یا دایم از عضو، کسر زیبایی، عدم توانایی پرداختن به تفریحات و ورزش و گاهی خسارات مادی و اقتصادی را که در پی صدمه بدنی وارد می‌شود، در بر می‌گیرد؛ مثل هزینه‌های درمان، از کارافتادگی، تلف منفعت کاری، هزینه‌های استخدام دیگری برای پرستاری و مراقبت و خسارت اقتصادی از دست دادن درآمد برای خانواده و دیگر افراد واجب‌النفعه. گاه نیز ممکن است ترکیبی از ضرر مادی و معنوی باشد.^۳

اگر چه لزوم جبران خسارات جانی، هیچ‌گاه در فقه اسلامی و حقوق ایران مورد تردید نبوده است، اما در خصوص بسیاری از آسیب‌های بدنی، مبلغی مقطوع تحت عنوان دیه تعیین شده است. این در حالی است که پذیرش مبلغ معین و از پیش تعیین شده برای جبران خسارات بدنی، در بسیاری از نظام‌های مترقی حقوقی، دیگر جایگاهی ندارد و جای خود را به ارزیابی موردی خسارات بدنی بر اساس موقعیت و ویژگی‌های زیان‌دیده داده است.^۴ با توجه به اینکه در خصوص آسیب‌هایی که در مورد آن دیه در شرع معین نشده، قاضی می‌تواند به صورت موردی و با توجه به شدت و

۱. صفایی، سیدحسین؛ و حبیب‌اله رحیمی، منبع پیشین، ص. ۱۳۱.

۲. کاتوزیان، ناصر، مسئولیت مدنی، جلد اول، چاپ سیزدهم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۳، ص. ۲۵۷.

۳. صفایی، سیدحسین؛ و حبیب‌اله رحیمی، منبع پیشین، ص. ۱۴۰؛ بابایی، ایرج، «جبران خسارت ناشی از صدمات بدنی در حقوق مسئولیت مدنی ایران»، مجله پژوهش حقوق و سیاست، سال دوازدهم، شماره ۲۸، ۱۳۸۹، ص. ۴.

۴. همان، صص. ۲-۳.

اهمیت خسارات وارده، ارزش تعیین نماید، برخی بر این باورند که خسارات مازاد بر دیه مثل هزینه‌های درمان و یا خسارت از کارافتادگی، مصداق بارز ارزش بوده و می‌تواند مورد حکم قرار گیرد. به خصوص در موردی که در پی شکستگی یا جراحی وارد بر عضوی محدودیت حرکتی و از کارافتادگی نسبی برای عضو ایجاد می‌شود، بسیاری از دادگاه‌ها علاوه بر دیه حکم به پرداخت ارزش نیز صادر می‌نمودند، اما رویه قضایی در این خصوص متشتت بوده و صدور آرای قضایی ضد و نقیض دادگاه‌ها، دیوان عالی و دیگر مراجع قضایی گواه این وضعیت می‌باشد.^۱ در فقه نظر مشهور این است که خسارت زائد بر دیه قابل مطالبه نیست و رویه قضایی نیز بدون توجه به مفاد مواد ۱ و ۵ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ که اصل جبران کامل خسارت را به رسمیت شناخته است، به آن گرایش دارد.^۲ قانون جدید مجازات اسلامی نیز همچون قانون پیشین، جبران خسارات مازاد بر دیه را به سکوت برگزارد نموده است. پیش‌بینی قابلیت جبران خسارات مازاد بر دیه در تبصره ۲ ماده ۱۴ لایحه آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ نیز به دلیل ایراد شورای نگهبان بر غیرشرعی بودن آن، از متن نهایی قانون حذف گردید. تبصره ۲ این قانون جبران خسارات معنوی و منافع ممکن‌الحصول را شامل مواردی که دیه برای آن مقرر گردیده است نمی‌داند.

۳-۵-۲-۱. ضرر اقتصادی

منظور تنها آن دسته از خسارات وارد شده به دارایی زیان‌دیده است که از صدمات بدنی یا زیان‌های وارد شده به اموال او ناشی نشده باشد؛ یعنی دارای منشأ مادی (بدن یا مال) نباشد. برای این که این مفهوم از ضرر اقتصادی از سایر معانی ضرر اقتصادی متمایز شود، در کامن‌لا واژه «صرف»^۳ دنبال آن اضافه شده است و عبارت «ضرر اقتصادی صرف»^۴ در این معنی تخصصی رواج پیدا کرده است. در حقوق ایران و اسلام استفاده از اصطلاح «ضرر اقتصادی» رایج نیست و معادل دقیقی برای آن وجود ندارد و نزدیک‌ترین اصطلاح به آن واژه «عدم‌النفع» یا «تفویت منفعت» است. وجه اشتراک تعاریفی که از عدم‌النفع ارایه شده این است که «عدم‌النفع محروم شدن از منافع مورد انتظار و یا به عبارتی جلوگیری از افزایش اقلام مثبت دارایی است»، در حالی که مفهوم ضرر اقتصادی وسیع‌تر است و علاوه بر محروم شدن از منافع، تحمل هزینه‌ها، کاهش ارزش اموال و به طور کلی افزایش اقلام منفی دارایی را هم که منشأ مادی ندارد، در بر

۱. صفایی، سیدحسین؛ و حبیب‌اله رحیمی، منبع پیشین، صص. ۱۴۴-۱۴۸.

۲. بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، منبع پیشین، ص. ۳۴۱.

3. pure

4. pure economic loss

می‌گیرد.^۱ ضرر اقتصادی هیچ‌گاه در حقوق ایران به طور مطلق قابل جبران نبوده بلکه تنها محدود به موارد خاص بوده است. در حوزه مسئولیت مدنی تنها در دو مورد می‌توان خسارات اقتصادی را قابل جبران دانست. با توجه به ماده ۱ و ۶ قانون مسئولیت مدنی که تنها نقض حق و محروم شدن از حق قانونی (مثل محروم شدن از حق نفقه در ماده ۵ قانون مسئولیت مدنی) را موجب مسئولیت مدنی دانسته، می‌توان گفت که اگر ضرر اقتصادی ناشی از نقض حق یا محروم شدن از حقوق قانونی باشد، قابل جبران است. دوم ضرر اقتصادی ناشی از جرم است که در تبصره ۲ ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری تحت عنوان منافی که صدق اتلاف در مورد آنها وجود داشته باشد، آمده است. منظور از اتلاف در این ماده اتلاف به معنای اعم و شامل اتلاف بالمباشره و اتلاف به تسبیب است؛ لذا علاوه بر تفویض منافع مادی، ضرر اقتصادی ناشی از ارتکاب جرم را هم در بر می‌گیرد.

۲. مقررات ایمنی

۲-۱. نقش مقررات ایمنی در پیشگیری و تأمین ایمنی

۲-۱-۱. نحوه عملکرد

مقررات دولتی می‌تواند نقش بسزایی در نظارت بر رفتار افراد و کاهش فعالیت‌های خطرناک داشته باشند. امروزه ادارات و سازمان‌هایی که در زمینه‌های مختلف بر ایمنی نظارت می‌کنند، افزایش یافته است. مثلاً در آمریکا سازمان‌های زیادی وجود دارند که بر ایمنی نظارت می‌کنند: سازمان ایمنی و سلامت شغلی، سازمان ملی ایمنی رفت و آمد در بزرگراه‌ها، سازمان غذا و دارو برای ایمنی غذا و دارو، سازمان هوانوردی برای تأمین ایمنی خطوط هوایی و کمیسیون ایمنی کالاهای مصرفی برای تأمین ایمنی کالاهای مصرفی.^۲ در ایران سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان غذا و دارو، سازمان ملی استاندارد، سازمان راهنمایی و رانندگی و وزارت کار و امور اجتماعی عهده‌دار نظارت بر ایمنی و پیشگیری از فعالیت‌های خطرناک هستند. این سازمان‌ها در زمینه مواد غذایی، داروها، آلودگی محیط زیست، زباله‌های سمی، سموم دفع آفات، حمل و نقل ریلی، هوایی و جاده‌ای، انرژی هسته‌ای، خدمات حرفه‌ای، محیط کار و تولیدات مصرفی اقدام به وضع مقررات ایمنی و نظارتی می‌کنند.

۱. بادینی، حسن، «بررسی تطبیقی قابلیت جبران ضرر اقتصادی در مسئولیت مدنی»، فصلنامه حقوق، دوره ۴۱، شماره ۱، ۱۳۹۰، صص. ۶۰ و ۷۱.

2. Rubin, Paul, op. cit., p. 226.

در مقررات گذاری طیف وسیعی از شیوه‌ها وجود دارد و از همان مراحل اولیه انجام یک فعالیت خطرآفرین، امکان مداخله وجود دارد و می‌توان به فعالیت وصف غیرقانونی منتسب ساخت. مثلاً ممنوع کردن فعالیت‌هایی که بیش از حد مجاز محیط زیست را آلوده می‌کنند یا ممنوع کردن تولید کالاهایی که خطرات قابل توجهی برای مصرف‌کنندگان ایجاد می‌نمایند. شکل دیگر مقررات الزام به اخذ مجوز و تأیید قبلی است. مثلاً قبل از پرداختن به پاره‌ای از فعالیت‌ها و یا تولید و عرضه برخی از کالاها، باید از سازمان‌های صلاحیت‌دار مجوز اخذ شود.^۱ طبق ماده ۷ قانون مواد خوردنی، آشامیدنی، آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶، تأسیس هرگونه کارخانه یا کارگاه تهیه مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی، منوط به تحصیل پروانه از وزارت بهداشتی و در مورد کارخانه‌ها، پروانه تأسیس نیز از وزارت اقتصاد است. گاهی برای اینکه به افراد اجازه پرداختن به یک فعالیت خاص داده شود باید استانداردهای مشخصی را رعایت کنند. به عنوان مثال فروشندگان مواد غذایی کنسرو شده باید محصولات خود را بر اساس روش‌های مشخص، تهیه و پلمپ نمایند. یا صاحبان فروشگاه‌ها و دیگر اماکن عمومی، باید راه‌های خروج اضطراری به هنگام وقوع آتش‌سوزی را مشخص نمایند. مقررات گذاری گاهی مستلزم وجود یک سری تمهیدات ایمنی مثل کشتی نجات یا کپسول آتش خاموش کن است که در اینجا نیازی به نظارت دائمی نیست و گاهی مستلزم انجام نظارت‌های دائمی است مثل کنترل سرعت رانندگی در بزرگراه‌ها.^۲ گاهی فعالیت‌های خطرناک، به صورت اتفاقی بازبینی و یا کالاها و خدمات به صورت تصادفی آزمایش می‌شوند.^۳

۲-۱-۲. مصادیق عینی

۲-۱-۲-۱. حوادث ناشی از تولید

امروزه در اغلب کشورها سازمان‌هایی وجود دارند که در خصوص ایمنی، کیفیت، طراحی و عملکرد کالاها استاندارد گذاری می‌کنند. در اروپا استاندارد بودن کالاها، با عبارت مخفف CE نشان داده می‌شود. محصولاتی که واجد دریافت علامت CE می‌شوند باید از نظر سلامت و امنیت و مضر نبودن برای جسم انسان و طبیعت مورد بررسی قرار گیرند و اگر واجد این شرایط باشند قادر به دریافت این نشان خواهند بود. در مورد طیف وسیعی از کالاها، تولیدکنندگان ملزم می‌شوند که از طریق برچسب گذاری، به مصرف‌کنندگان اطلاعات لازم را بدهند. در مورد کالاهایی مثل

1. Ogus, Anthony, op.cit., 377.

2. Shavell, Steven, Economic Analysis of Accident Law, op.cit, pp. 277, 289.

3. Shavell, Steven, "Liability for Harm versus Regulation of Safety, op.cit, p. 377.

سیگار و مکمل‌های غذایی که به دلیل وجود لابی‌های قدرتمند امکان ممنوعیت وجود ندارد، درج هشدارهای گسترده و محدودیت در فروش الزام می‌گردد. در ماده ۵ دستورالعمل اروپایی راجع به ایمنی کالاهای تولیدکنندگان ملزم شده‌اند که به مصرف‌کنندگان اطلاعات راجع به خطرات ذاتی کالا، در یک دوره استفاده معمول و قابل پیش‌بینی را بدهند.^۱ در آمریکا کمیسیون راجع به ایمنی کالاهای مصرفی، از دو شیوه برای بهبود ایمنی کالاهای استفاده نموده است: ممنوع کردن و جمع‌آوری کالاهای خطرناک و وضع استاندارد. به عنوان مثال این کمیسیون در واکنش به سرب یافت‌شده در برخی از اسباب‌بازی‌ها، قانونی وضع نمود که به طور گسترده‌ای اختیارات این سازمان را افزایش و حتی منجر به تعطیلی برخی از صنایع تولید اسباب‌بازی گردید.^۲ یکی دیگر از مقررات کمیسیون راجع به ایمنی کالاهای مصرفی، الزام تولیدکنندگان دارو به تمهید درپوش ایمنی برای قوطی‌های قرص آسپرین، برای جلوگیری از مسمومیت کودکان خردسال بود. همچنین استانداردهایی مربوط به ایمنی اتومبیل تعیین شده‌اند که به میزان قابل توجهی مرگ و میر ناشی از تصادفات را کاهش داده است. در آمریکا محصولات دارویی بایستی آزمایش‌های سخت و الزامات درج‌شده که توسط سازمان غذا و دارو^۳ مورد نظارت قرار می‌گیرد را پشت سر بگذرانند. نقض‌های قابل توجه مربوط به مقررات راجع به دارو، مشمول جریمه و زندان می‌شوند.^۴

نظارت بر استاندارد کالا (به استثنای دارو) در ایران بر عهده سازمان ملی استاندارد است. سازمان می‌تواند علاوه بر اعلام جرم و درخواست تعقیب متخلفان از مراجع قضایی، فرآورده‌های خارج از استاندارد و فاقد علامت استاندارد را جمع‌آوری و توقیف نموده و به منظور جلوگیری از ادامه تولید این گونه فرآورده‌ها، ابزار، ماشین‌آلات و وسایل تولید مربوطه را موقتاً لاک و مهر نماید (تبصره ماده ۹ قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران). علاوه بر سازمان ملی استاندارد، سازمان غذا و دارو و سازمان دامپزشکی نیز در ایران متولی نظارت بر سلامت و ایمنی مواد غذایی و دارویی می‌باشند.

1. Boom, Willem, "on the Intersection Between Tort Law and Regulatory Law-A Comparative Analysis", In *Tort and Regulatory Law*, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007, p. 423.
2. Rubin, Paul, op.cit. p. 223.
3. Food and Drug Administration
4. Polinsky, Mitchell; and Steven Shavell, "The Uneasy Case about Product Liability", Harvard John M. Olin Discussion Paper, No. 647, 2009, p. 15, Available at: <http://ssrn.com/abstract=1349971>.

۲-۱-۲. خطرات زیست محیطی

در حوزه محیط زیست وضع مقررات ایمنی و نظارتی با هدف پیشگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست و حفاظت از تنوع زیستی صورت گرفته است. در این راستا مقررات متنوعی وضع گردیده که از آن میان می‌توان به پروانه‌ها و مجوزهایی اشاره نمود که در آن سطح مجاز انتشار مواد سمی و آلوده‌کننده مشخص می‌شود و کیفیت و کمیت انتشار مواد سمی، با شرایط مقرر در این مجوزها سنجیده می‌شود؛ یا به موجب مقررات دستوری و نظارتی^۱، انجام‌دهندگان فعالیت ملزم به استفاده از تکنولوژی‌های کاهش مواد آلاینده می‌شوند.^۲ در ایران قوانین متعددی در زمینه حفاظت از محیط زیست وضع شده‌اند. قانون شکار و صید مصوب ۴۶، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۵۳ و اصلاحی ۷۱، قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع مصوب ۵۴ و قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۷۴ از این جمله‌اند. این قوانین متضمن مقررات ایمنی و نظارتی در راستای پیشگیری از آسیب‌های زیست محیطی می‌باشند. مثلاً به موجب ماده ۵ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۸۹، وسایل نقلیه موتوری باید دارای گواهی‌نامه مخصوصی مبنی بر رعایت حد مجاز خروجی آلوده‌کننده‌های هوا باشد. ماده ۱۵ این قانون به منظور کنترل خروجی کارخانجات و نیروگاه‌ها، سازمان محیط زیست را مکلف به نظارت بر رعایت حد مجاز انتشار آلاینده‌ها نموده است.^۳

۲-۱-۳. حوادث رانندگی

با توجه به اینکه در حوادث رانندگی سه عامل خودرو، خطای انسانی و نامناسب بودن جاده نقش دارد، مقررات ایمنی و نظارتی با هدف تأثیرگذاری بر این سه عامل وضع گردیده‌اند. از زمانی که سازمان ملی ایمنی رفت و آمد در بزرگراه‌ها در آمریکا تاسیس شد، این سازمان استانداردهای بی‌شماری با هدف ایمن‌تر کردن اتوموبیل‌ها منتشر نموده است. از آن زمان نرخ حوادث و تلفات، به ازای هر مایل رانندگی تا ۷۰ درصد کاهش یافته است. وادار کردن تولیدکنندگان خودرو به رعایت استانداردهای بین‌المللی ایمنی خودرو و جلوگیری از رفت‌وآمد خوردوهایی که حداقل‌های ایمنی را از دست داده‌اند، تأثیر قابل توجهی در پیشگیری از حوادث داشته است. در ایران قانون

1. Command and Control Regulation

2. Faure, Michael, "Economic Analysis of Tort and Regulatory law", In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007, p. 407.

۳. فریادی، مسعود، «کاستی‌های نظام حقوقی ایران در حفاظت از هوا»، فصلنامه اطلاع‌رسانی، شماره ۱۵ و ۱۶،

۱۳۸۷، صص. ۸۳ و ۸۴.

ارتقای کیفی تولید خودرو و سایر تولیدات صنعتی داخلی مصوب ۸۹/۲/۲۶، وزارت صنایع و معادن را مکلف نموده است که استانداردهای ایمنی را به خوردوسازان ابلاغ نماید و از تولید یا ورود خوردوها و قطعات غیراستاندارد جلوگیری نماید. اجباری نمودن استفاده از کمربند ایمنی، الزام معاینه فنی خودرو، ایجاد محدودیت سنی و سرعت در رانندگی و ممنوعیت رانندگی افراد مست از جمله مقررات ایمنی است که به منظور تأثیرگذاری بر عامل انسانی وضع گردیده است.

۲-۱-۲. حوادث ناشی از کار

در قوانین کار نظام‌های حقوقی مختلف، کارفرمایان مکلف به حفظ سلامت و ایمنی کارگران شده‌اند^۱ و جهت پیشگیری از این حوادث، به وضع مقررات ایمنی و نظارتی اهتمام نموده‌اند. این مقررات ناظر به اصلاح و تغییر ابزار و تجهیزات خطرناک، جایگزینی مواد خطرناک و سمی با مواد کم‌خطر، حفاظ‌گذاری ماشین‌آلات و تجهیزات، استفاده از لوازم حفاظت فردی، نصب علائم خطر، تمهیدات ایمنی برای پیشگیری از آتش‌سوزی و برق‌زدگی، تأمین روشنایی و تهویه محیط کار و بازرسی‌های دوره‌ای محیط کار جهت شناسایی خطرات و عوامل ایجادکننده آنها می‌باشند.

در ایران، قانون کار مصوب ۱۳۶۹، حفاظت فنی و بهداشت (مواد ۸۵ تا ۹۶) و بازرسی کار (مواد ۹۶ تا ۱۰۷ قانون کار) از طریق تشکیل شورای عالی حفاظت فنی را مورد توجه قرار داده و این شورا، آیین‌نامه‌های مختلفی را در زمینه‌های فرعی مربوط به حفاظت فنی و بهداشت محیط کار به تصویب رسانده است.

بررسی‌ها حاکی از آن است که در حوادث ناشی از کار، مقررات ایمنی در مواردی که نظارت بر اجرای مقررات صورت گرفته، استانداردهای ایمنی مربوط به عوامل خطر بوده و ضمانت اجراهای مناسب برقرار شده در بهبود ایمنی مؤثر بوده است.^۲

۲-۲. نارسایی مقررات ایمنی در پیشگیری و تأمین ایمنی

وجود مقررات ایمنی و نظارتی سبب شده تا نقش مسئولیت مدنی در بازدارندگی زائد به نظر برسد. برخی بر این باورند که اگر مقررات ایمنی نتواند به پیشگیری از خطر بیانجامد، چندان نمی‌توان به کارکرد پیشگیرانه مسئولیت مدنی نیز امیدوار بود. برای

۱. خدابخشی، عبدالله، «پیشگیری از حوادث ناشی از کار»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۸، زمستان ۱۳۸۸، صص. ۹۸ و ۹۹.

2. Lanoie, Paul, "Government Intervention in Occupational Safety: Lessons from the American and Canadian Experience", Canadian Public Policy, Vol. 18, No. 1, 1992, p. 68.

مثال در صورتی که احتمال جریمه سنگین جزایی و ابطال گواهی‌نامه رانندگی نتواند مانع سرعت غیرمجاز شود، ترس از مسئولیت مدنی نیز تأثیری بر تغییر رفتار رانندگان نخواهد داشت؛ یا مسئولیت مدنی چگونه می‌تواند فراتر از فشارهایی که توسط سازمان‌های نظارت بر ایمنی هوایی و اتحادیه‌های ناوبری هوایی اعمال می‌شود، ایمنی خطوط هوایی را گسترش دهد.^۱ اما بررسی‌ها نشان می‌دهد که در موارد قابل توجهی مقررات ایمنی در نیل به غایت کنترل و پیشگیری ناکام بوده است. به عنوان مثال نتایج یک بررسی آماری در ایالت کبک کانادا نشان می‌دهد که تأثیر مقررات ایمنی و نظارتی بر حوادث ناشی از کار بسیار اندک بوده و حتی گاهی این الزامات، هیچ‌گونه کاهش‌ی در حوادث ناشی از کار در پی نداشته است.^۲ این ناکامی به عوامل متعددی نسبت داده شده که در این قسمت مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲-۱-۲. نارسایی اطلاعاتی

در فرضی که اشخاص خصوصی اطلاعات کاملی در خصوص خطر دارند و اطلاعات مقام وضع‌کننده مقررات ناکافی است، اعمال نظام مسئولیت مدنی بهتر است و کنترل فعالیت از طریق مقررات‌گذاری ایمنی، احتمال اشتباه را بالا می‌برد. در واقع به دلیل ناکافی بودن اطلاعات، مقررات‌گذار ممکن است احتمال آسیب را بیش از حد برآورد کند، یا منافع فعالیت و هزینه‌های کاهش خطر را، کمتر از میزان واقعی ارزیابی نماید که در این صورت، استاندارد ایمنی وضع‌شده بسیار سخت‌گیرانه خواهد بود. در مقابل اگر مقام وضع‌کننده مقررات احتمال خطر را کمتر از حد برآورد نماید، استاندارد وضع‌شده سست و ناکارآمد خواهد بود.^۳

گاهی اشخاص خصوصی اطلاعات بهتری در خصوص هزینه‌ها و منافع برخی فعالیت‌ها دارند. چرا که این افراد هستند که فعالیت را انجام می‌دهند و از آن نفع می‌برند. در نتیجه آنها در بهترین موقعیت برای ارزیابی مزایای فعالیت، مخاطرات آن و هزینه‌های کاهش این مخاطرات هستند، در حالی که به دست آوردن همین اطلاعات برای مقام مقررات‌گذار مستلزم مشاهده و نظارت مداوم بر رفتار طرفین است که همواره امکان‌پذیر نیست.^۴ البته باید توجه داشت اینکه چه کسی (مقررات‌گذار یا طرفین) اطلاعات بهتری در خصوص خطر دارد، بستگی کامل به نوع فعالیت موضوع کنترل دارد.^۵

1. Sugaman, Stephan, op.cit, p. 564.
2. Lanoie, Paul, op.cit, p. 644.
3. Shavell, Steven, "Liability for Harm versus Regulation of Safety", op.cit., p. 359.
4. Ibid, p. 360.
5. Faure, Michael; and Roger Vanden Bergh, op.cit, p. 107.

۲-۲-۲. هزینه‌های اداری بالا

هم مقررات گذاری ایمنی و هم نظام مسئولیت هزینه دارد. در نظام مسئولیت این هزینه‌ها شامل هزینه‌های خصوصی (از قبیل زمان و هزینه‌های اقامه دعوا) و هزینه‌های عمومی (از قبیل حقوق قضات، هزینه تأمین محل دادگاه و دستمزد هیأت منصفه) است و هزینه مقررات گذاری ایمنی در حقیقت شامل هزینه‌های برقراری استاندارد و الزام به رعایت آنها است. شاول بر این باور است که از حیث هزینه‌های اداری، نظام مسئولیت بر مقررات گذاری ایمنی ترجیح دارد. در نظام مسئولیت، بخش اعظم هزینه‌ها فقط وقتی حادثه اتفاق می‌افتد وجود دارد. ولی در مقررات گذاری ایمنی، هزینه همیشه هست؛ صرف نظر از اینکه حادثه اتفاق می‌افتد یا نه. با توجه به هزینه‌های چشمگیر مقررات گذاری، وضع مقررات در مورد تمام مخاطرات امکان‌پذیر نیست.

۲-۲-۳. به روز نبودن استانداردهای ایمنی

یکی از ایرادهای وارد بر مقررات گذاری این است که استانداردهای تعیین‌شده ممکن است منطبق با آخرین یافته‌های علمی نباشند، زیرا به دلیل مشکلات و پیچیدگی‌های وضع مقررات، پاسخگویی و انطباق سریع با آخرین یافته‌ها در خصوص یک موقعیت خطرناک امکان‌پذیر نیست. بنابراین اگرچه سازمان‌های مقررات‌گذار مزیت نسبی در داشتن اطلاعات دارند که آنها را ابزار بهتری برای کنترل مخاطرات می‌سازد، اما در عین حال مقررات گذاری ابزاری است که قادر نیست به صورت پویا، خود را با تحولاتی که در واقعیت رخ می‌دهد، انطباق دهد. امروزه تکنولوژی به سرعت در حال نمو است و با توسعه تکنولوژی، مخاطرات جدید هم پدید می‌آیند. اما وضع مقررات جدید برای آنها، مدت زمانی به طول می‌انجامد. بنابراین می‌توان گفت ما به نوعی با فقدان کنترل بر مخاطرات جدید مواجه هستیم. در مقابل قواعد مسئولیت به گونه‌ای هستند که با موقعیت‌های جدید قابل انطباق هستند، زیرا برای برخورد با مخاطرات خاصی طراحی نشده‌اند. بلکه برای برخورد با طیف وسیعی از مخاطراتی که ضرورتاً هم قابل پیش‌بینی نیستند، طراحی شده‌اند. ایراد وارد بر مقررات گذاری، در خصوص فقدان کنترل بر مخاطرات جدید را می‌توان با قائل شدن نقش مکمل برای نظام مسئولیت مدنی، کاهش داد.

۲-۲-۴. اعمال منافع خصوصی در مقررات گذاری

تصور بر این است که مقررات دولتی همیشه در راستای منافع عمومی وضع می‌شوند، اما واقعیت همواره این گونه نیست. در بسیاری از موارد، گروه‌های ذی‌نفع صنعتی که وضع مقررات ایمنی مثلاً در زمینه محیط زیست را اجتناب‌ناپذیر می‌بینند،

ضمن همکاری در وضع مقررات سعی می‌کنند که محتوا و مفاد آنها را به نفع خود تغییر دهند. مثلاً برای وضع استانداردهای آسان‌گیرانه که منافع آنها را افزایش دهد، تلاش می‌کنند. صاحب‌نظران نظریه انتخاب عمومی^۱ بر این باورند که در غالب موارد استانداردها منطبق با منافع عمومی نیست و استانداردهای مندرج در پروانه‌ها ممکن است به نحو ناکارآمدی آسان‌گیرانه باشند.^۲ به عنوان مثال در زمینه صنعت سیگار و تنباکو با این که شرکت‌های تولیدکننده همواره موضوع مقررات‌گذاری‌های گسترده و مالیات بوده‌اند، اما این مقررات به گونه‌ای نبوده که تغییر جدی در عملکرد این تولیدکنندگان ایجاد نماید. در واقع اعمال فشار و تبانی این تولیدکنندگان با سازمان‌های مقررات‌گذار سبب شده که مقررات وضع‌شده آسان‌گیرانه باشد یا مالیات در سطح بهینه تعیین نشود.^۳

۲-۲-۵. ضعف در اجرا

تأثیرگذاری مقررات ایمنی منوط به اجرا و اعمال مقررات است که ممکن است ضعیف باشد. اشخاصی که در سازمان‌های مقررات‌گذار مسئول نظارت بر اجرای مقررات هستند، همانند زیان‌دیدگان انگیزه کافی برای اجرای مقررات ندارند، زیرا اجرای مقررات برای آنها نفع مالی ندارد. بنابراین در اغلب مواقع ممکن است اجرای مقررات با اشکال مواجه گردد. به عبارت دیگر وضع مقررات یک مسأله است و اجرای آن یک موضوع دیگر. این مفهوم را می‌توان با یک مثال ساده توضیح داد. دارنده یک کارخانه را در نظر بگیرید که طبق استانداردهای وضع شده در مقررات، اجازه انتشار مواد آلوده‌کننده را بیش از یک مقدار مشخص ندارد. صاحب کارخانه می‌داند که هیچ بازرسی بر رفتار او نظارت نخواهد کرد. در نتیجه اگر او هیچ‌گونه محدودیت اخلاقی قوی هم نداشته باشد از مقررات تبعیت نخواهد کرد.

از سوی دیگر چون آنها نفع مستقیم در اجرای مقررات ندارند، نسبت به اخذ رشوه از اشخاص ثالث یا اشخاصی که قرار است بر رفتار آنها نظارت شود، آسیب‌پذیرترند. برای حل این مشکل اقتصاددانان پیشنهاد می‌دهند که به مأموران اجرای مقررات اجازه

۱. بر اساس نظریه انتخاب عمومی، انتخاب‌ها و تصمیم‌گیری‌ها در بخش عمومی، اغلب بر اساس منافع خصوصی اشخاص شکل می‌گیرد و کمتر جنبه منفعت و مصلحت عمومی دارند. در واقع کارگزاران بخش عمومی بیشتر در پی منافع خویش هستند تا در پی منافع شهروندان و رفتار آنها کم و بیش شبیه بازگانان است (الوانی، سیدمهدی، «نظریه انتخاب عمومی و ضرورت تحول در ساختار اداری»، مجله مطالعات مدیریت بهبود و تحول، شماره ۲۳ و ۲۴، ۱۳۸۷، صص. ۵ و ۶)

2. Faure, Michael, op.cit, p. 415.

3. Hylton, Keith, "When Should Prefer Tort Law to Environmental Regulation?", Boston University, School of Law, Working Paper, No. 01-11, 2001, p. 8, Available at: <http://papers.ssrn.com/abstract=285264>.

داده شود که جریمه مالی تخلف از مقررات را مستقیماً از متخلفان دریافت نمایند. در این صورت مأموران اجرای مقررات، تنها زمانی رشوه خواهند گرفت که مبلغ رشوه پیشنهادی بیشتر از جریمه مالی تعیین شده باشد و پرداخت چنین مبلغی، قطعاً برای انجام‌دهندگان فعالیت، بهینه نخواهد بود.^۱

۲-۲-۶. بی توجهی به شرایط و اوضاع و احوال

اشکال مقررات گذاری این است که یک استاندارد واحد را نسبت به انواع حادثه اعمال می‌کند. در واقع در مقررات گذاری، استانداردهای تعیین شده شرایط و اوضاع احوالی را که حادثه در آن اتفاق می‌افتد، نادیده می‌گیرند. مثلاً استاندارد مربوط به سرعت مجاز در رانندگی، شرایط ترافیک، وضعیت جوی، زمان وقوع حادثه، وضعیت اضطراری و مهارت فرد در رانندگی را نادیده می‌گیرد. بنابراین احتیاط فردی نمی‌شود، در حالی که در نظام مسئولیت امکان فردی نمودن احتیاط وجود دارد.^۲

۲-۲-۷. کاهش رفتارهای احتیاطی

گفته می‌شود که مقررات گذاری ایمنی بر رفتارهای احتیاطی افراد تأثیر می‌گذارد. مثلاً اگر افراد تأثیر مقررات ایمنی بر بهبود ایمنی کالا را بیش از حد ارزیابی کنند، ممکن است احساس امنیت کاذب کنند و این امر منجر به کاهش احتیاط و مراقبت آنها شود. مثلاً وقتی اتوموبیل دارای کمربند ایمنی یا کیسه هوا باشد، رانندگان ممکن است احتیاط کمتری کنند و سریع‌تر رانندگی نمایند. یا مثلاً شواهد مربوط به کاهش احتیاط در نتیجه مقررات ایمنی مربوط به قرار دادن درپوش برای داروها نشان می‌دهد که والدین، در نگاه‌داری داروها احتیاط نمی‌کنند و آنها را در دسترس کودکان نگاه می‌دارند. به علاوه مقررات ایمنی در خصوص یک کالا، ممکن است بر نحوه رفتار افراد نسبت به دیگر کالاها نیز اثر بگذارد. مثلاً فرض کنید که یک خانواده تمام داروها را در یک مکان مشترک نگاه می‌دارند. در این صورت تمهید درپوش ایمنی برای پاره‌ای از داروها سبب می‌شود که تمام داروها حتی آنهایی که فاقد درپوش ایمنی هستند، در مکانی که فاقد ایمنی لازم است، نگاهداری شوند. مثال دیگر در این زمینه استاندارد ایمنی برای تمهید ویژگی مقاوم بودن فنک سیگار، در مقابل استفاده کودکان است که توسط کمیسیون راجع به ایمنی کالاها، در اوایل دهه ۱۹۹۰ در آمریکا وضع گردید. به موجب این استاندارد، در فنک‌ها باید ضامنی طراحی می‌شد به گونه‌ای که قبل از چرخاندن غلطک و فشار دادن دادن دکمه، استفاده‌کننده می‌بایست ضامن ایمنی

1. Ibid, p. 5.

2. Posner, Richard, "Regulation (Agencies) versus Litigation (court), An Analytical Framework", 2010, p. 18, Available at: <http://www.nber.org/chapters/c11956.pdf>.

طراحی شده را باز می‌نمود. بدون باز نمودن ضامن، فندک حتی با فشار خیلی زیاد هم باز نمی‌شد. این ضامن پس از هر بار استفاده به حالت اول خود برمی‌گشت. به منظور بررسی تأثیر این فندک‌ها بر رفتارهای احتیاطی افراد، مطالعه‌ای بر روی ۲۰۰ خانواده که از این فندک‌ها استفاده می‌کردند و دارای کودکان خردسال بودند، انجام شد. به منظور بررسی تصور افراد در مورد میزان خطر فندک‌های جدید، از افراد نمونه خواسته شد که نظر خود را، با انتخاب شماره‌ای از یک تا ده بیان کنند (عدد یک نشان‌دهنده صفر بودن خطر و عدد ده نمایان‌گر بیش‌ترین میزان خطر). همین بررسی در مورد فندک‌های معمولی نیز انجام شد. نتیجه بررسی نشان داد که ویژگی مقاوم بودن این فندک‌ها در مقابل استفاده کودکان، احساس خطر استفاده‌کنندگان را به نحو مؤثری کاهش داده است. والدین به طور کلی در مورد این فندک‌ها کمتر مراقبت می‌کردند و آنها را به راحتی در دسترس کودکان قرار می‌دادند.^۱ رفتار افراد یک عامل بسیار مهم در ایجاد حوادث زیان‌بار است. بی‌توجهی به این عامل سبب می‌شود که مقررات ایمنی تأثیر مورد نظر را نداشته باشد. بخش وسیعی از خطرات بدون تغییر اساسی در شیوه زندگی از میان نخواهد رفت.

۳. تعامل مسئولیت مدنی و مقررات ایمنی

در این قسمت برآنیم که نحوه تعامل و ارتباط مسئولیت مدنی و مقررات ایمنی را در حوزه‌هایی که موضوع مقررات‌گذاری ایمنی بوده‌اند، بررسی نماییم. در واقع می‌خواهیم بدانیم در مواردی که با وجود رعایت مقررات ایمنی، خسارتی وارد شده و شرایط طرح دعوی مسئولیت مدنی وجود دارد، آیا صرف رعایت مقررات ایمنی را می‌توان موجب معافیت از مسئولیت مدنی دانست یا خیر. یا در مواردی که مقررات ایمنی نقض و خسارتی رخ داده، آیا نقض مقررات ایمنی را می‌توان به معنای تقصیر دانست و زیان‌دیده را در مواردی که مسئولیت مبتنی بر تقصیر است از اثبات تقصیر معاف دانست؟

۳-۱. نقض مقررات ایمنی

در حقوق برخی از کشورها نقض استانداردهای ایمنی، نقض قاعده کلی احتیاط در مسئولیت مدنی است. در مقابل صرف رعایت استاندارد به معنای رعایت قاعده کلی احتیاط نیست. مثلاً در بلژیک هرگونه تخلف از مقررات ایمنی، به خودی خود تقصیر

1. Viscusi, W. Kip; and Gerald Cavallo, "The Effect of Product Safety Regulation on Safety Precautions", Risk Analysis. Vol.14, No. 6, 1994, pp. 917-924.

انگاشته می‌شود. از سوی دیگر واردکننده زیان به صرف رعایت مقررات ایمنی از مسئولیت معاف نمی‌شود. در مقررات ایمنی احتیاط و مراقبت به میزان حداقل در نظر گرفته می‌شود و لزوماً منطبق با تکلیف عام مراقبت نیست.^۱ در فرانسه با اثبات نقض مقررات ایمنی و نظارتی، شرط تقصیر در مسئولیت مبتنی بر تقصیر احراز می‌شود. در آلمان به صرف نقض مقررات ایمنی، دعوای مسئولیت مدنی قابل طرح است. در آمریکا، نقض مقررات نظارتی به معنای نقض قاعده عام تقصیر در نظر گرفته می‌شود.^۲ در برخی دیگر از نظام‌های حقوقی، نقض استاندارد ایمنی به خودی خود تقصیر نیست ولی بار اثبات را از زیان دیده به واردکننده زیان منتقل می‌کند، یعنی واردکننده زیان باید عدم وجود تقصیر و رابطه سببیت را اثبات نماید. بنابراین اگر خسارتی که به خواهان وارد شده غیر از آن خسارتی باشد که برای پیشگیری از آن مقررات ایمنی وضع شده است، ناقض مقررات مسئول نخواهد بود.^۳ مثال سنتی در این زمینه دعوای گریس علیه اسکات^۴ در انگلیس است. در این دعوا خواهان حیوانات زنده خود را جهت حمل به یک کشتی سپرد. کشتی فاقد کانتینرهای مخصوص حمل حیوانات بود. در مسیر حمل به دلیل شرایط نامناسب جوی و طوفان، حیوانات به داخل دریا افتادند. با وجود اینکه در صورت نگهداری حیوانات در کانتینرهای مخصوص، احتمالاً این حادثه رخ نمی‌داد، اما دادگاه با این استدلال که مقررات مربوط به نگهداری حیوانات در کانتینرهای مخصوص، برای جلوگیری از شیوع بیماری بین حیوانات است، دعوای خواهان را رد نمود.^۵ در بیشتر نظام‌های حقوقی واردکننده زیان می‌تواند با اثبات قوه قاهره از مسئولیت معاف شود. یعنی ثابت کند حتی در صورت رعایت مقررات ایمنی، باز هم خسارت ایجاد می‌شد. در حقوق ایران نیز طبق تبصره ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، عدم رعایت نظامات دولتی یکی از مصادیق تقصیر است، لذا می‌توان نقض مقررات ایمنی را تقصیر انجام‌دهنده فعالیت تلقی و در صورت احراز دیگر شرایط، قائل به مسئولیت او شد. به عنوان مثال طبق ماده ۹۵ قانون کار هرگاه بر اثر عدم رعایت ضوابط فنی و بهداشتی از سوی کارفرما یا مسئولان واحدهای کاری، حادثه‌ای رخ دهد، شخص کارفرما یا مسئول مذکور علاوه بر مجازات‌های مندرج در قانون کار، از نظر حقوقی هم مسئول است.

1. Faure, Michael; and Roger Vanden Bergh, op.cit, p. 109.

2. Ogus, Anthony, op.cit, p. 388.

3. Boom, Willem, op.cit, pp. 430, 432, 435.

4. Gorris V. Scott

5. Shapo, Marshall, "Tort Law and Regulatory Law in the United States of America", In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007, p. 335.

۳-۲. رعایت مقررات ایمنی

سؤال دومی که مطرح می‌شود این است که آیا رعایت شرایط مقررات که اغلب در مجوزها قرار داده می‌شود، موجب معافیت از مسئولیت است. پاسخ اغلب نظام‌های حقوقی به این پرسش منفی است و توجیه اقتصادی آن را این گونه بیان می‌کنند که اگر رعایت استانداردهای نظارتی سبب معافیت از مسئولیت شود، هیچ انگیزه‌ای برای احتیاطی بیشتر از آنچه در مقررات آمده است، وجود نخواهد داشت. حتی اگر احتیاط اضافی بتواند به نحو کارآمدی هزینه‌های مورد انتظار را کاهش دهد. دلیل دوم این است که قائل شدن به مسئولیت با وجود رعایت مقررات، وسیله جبران برای مواردی است که استانداردهای وضع شده به دلیل لابی‌های صورت گرفته در زمان اعطای مجوز یا وضع استاندارد، بسیار آسان‌گیرانه است. دلیل دیگر برای قائل شدن به مسئولیت علی‌رغم رعایت استانداردهای نظارتی این است که این استانداردها اغلب در یک سطح حداقل تعیین می‌شوند و یا ممکن است منطبق با آخرین یافته‌های علمی در آن زمینه نباشند. احتمال مواجه شدن با مسئولیت با وجود رعایت این استانداردها، به واردکننده زیان بالقوه انگیزه می‌دهد، تمام اقدامات احتیاطی را به کار گیرد، اگرچه بیشتر از آن چیزی باشد که در مجوز تعیین شده است.^۱ به عنوان مثال در سال ۲۰۰۵ دادگاهی در ایتالیا، یک شرکت تولیدکننده سیگار را به علت عدم درج علائم هشدار به مصرف کننده روی بسته‌های سیگار مسئول دانست، اگر چه این شرکت تمام مقررات دولتی حاکم بر صنعت سیگار را رعایت نموده بود.^۲ در نظام حقوقی ایران نیز رعایت مقررات ایمنی لزوماً به معنای عدم تقصیر نیست و با توجه به نوعی بودن معیار تقصیر، اگر احراز شود که علاوه بر رعایت مقررات ایمنی، اقدامات دیگری برای اجتناب از ورود زیان لازم بوده که هر انسان معقول و متعارفی در شرایط حادثه این اقدامات را انجام می‌داده، واردکننده زیان را می‌توان مسئول تلقی نمود. ضمن اینکه در تبصره ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، عدم رعایت نظامات دولتی تنها یکی از مصادیق تقصیر تلقی شده است.

1. Faure, Michael, op.cit, p. 412.
2. Boom, Willem, op.cit, p. 438.

نتیجه‌گیری

اگرچه توجیهات محکمی برای مقررات‌گذاری در بسیاری از فعالیت‌های خطرناک وجود دارد، اما این به معنای بی‌نیازی از وجود نظام مسئولیت نیست. کارآمدی مقررات منوط به اجرای آنها است که ممکن است ضعیف باشد. به علاوه فشار گروه‌های ذی‌نفع بر سازمان‌های مقررات‌گذار، مانع از وضع مقررات ایمنی کارآمد است. رؤسای سازمان‌های مقررات‌گذار، خود منتخبان سیاسی هستند و همین امر آنها را هدف اعمال فشار از سوی گروه‌های ذی‌نفع خاص می‌سازد. مقررات ایمنی، مانند استانداردهایی که در مجوزها تعیین می‌شود، ممکن است به سرعت انطباق خود را با پیشرفت‌های علمی از دست بدهند و قادر به کنترل مخاطرات جدید نباشند. در مقابل، قواعد مسئولیت مدنی نسبت به قواعد حقوق نظارتی، عام‌تر هستند. بنابراین به نظر می‌رسد که مسئولیت مدنی قابلیت انعطاف بیشتری دارد و آسان‌تر می‌تواند با تغییرات فناوری و اوضاع و احوال خاص هر پرونده تطبیق یابد. همچنین مسئولیت مدنی کمتر در معرض تبانی با صنایع خطرآفرین است و از این حیث آسیب‌پذیری کمتری دارد. بنابراین بهترین راه‌حل برای کنترل اغلب فعالیت‌های خطرآفرین، استفاده مشترک از مقررات‌گذاری و نظام مسئولیت می‌باشد. به این معنا که علاوه بر الزام افراد به رعایت استانداردهای ایمنی و نظارتی، آنها با احتمال مواجه شدن با مسئولیت نیز روبرو باشند. به همین خاطر در بسیاری از نظام‌های حقوقی با وجود مقررات‌گذاری‌های گسترده، دعاوی مسئولیت همچنان به نحو گسترده‌ای مطرح و به عنوان یک ابزار حقوقی، نقش تکمیلی در کنترل حوادث دارند. مسئولیت مدنی با وجود نارسایی‌هایش، هنوز هم نقش بسیار مهمی در کنار مقررات‌گذاری بازی می‌کند و در بسیاری مواقع می‌تواند راه‌حلی برای کاهش نارسایی‌های مقررات‌گذاری باشد. در خصوص نقش رعایت مقررات یا تخلف از آنها در دعاوی مسئولیت باید گفت که رعایت مقررات به عنوان دفاع پذیرفته است، اما معافیت از مسئولیت را در دعاوی مسئولیت تضمین نمی‌کند. در مقابل، تخلف از مقررات، بیشتر در نشان دادن تقصیر انجام‌دهنده فعالیت نقش دارد.

تقویت فرآیندهای بازرسی، نظارت بر اجرای مقررات ایمنی و پیش‌بینی ضمانت اجراهای مؤثر، نقش بسیار مهمی در بهبود کارکرد پیشگیرانه مقررات‌گذاری خواهد داشت. پیش‌بینی مسئولیت برای ناظران اجرای مقررات و اعطاکندگانش مجوز، آنها را وامی‌دارد که هنگام نظارت و اعطای مجوز، کارآمد عمل نمایند که این خود، فرآیند پیشگیری از حوادث را تقویت خواهد نمود. الزام سازمان‌های دولتی مسئول به انطباق

به‌موقع مقررات و استانداردها با یافته‌های جدید علمی و وضع مقررات برای برخورد با مخاطرات جدید، ضروری است.

منابع

- الوانی، سیدمهدی، «نظریه انتخاب عمومی و ضرورت تحول در ساختار اداری»، مجله مطالعات مدیریت بهبود و تحول، شماره ۲۳ و ۲۴، ۱۳۸۷.
- بابایی، ایرج، «جبران خسارت ناشی از صدمات بدنی در حقوق مسئولیت مدنی ایران»، مجله پژوهش حقوق و سیاست، سال دوازدهم، شماره ۲۸، ۱۳۸۹.
- بادینی، حسن، «هدف مسئولیت مدنی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۶، ۱۳۸۳.
- _____، فلسفه مسئولیت مدنی، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴.
- _____، «بررسی تطبیقی قابلیت جبران ضرر اقتصادی در مسئولیت مدنی»، فصلنامه حقوق، دوره ۴۱، شماره ۱، ۱۳۹۰.
- خدابخشی، عبدالله، «پیشگیری از حوادث ناشی از کار»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۸، زمستان ۱۳۸۸.
- صفایی، سیدحسین؛ و حبیب‌اله رحیمی، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۹.
- فریادی، مسعود، «کاستی‌های نظام حقوقی ایران در حفاظت از هوا»، فصلنامه اطلاع‌رسانی، شماره ۱۵ و ۱۶، ۱۳۸۷.
- کاتوزیان، ناصر، مسئولیت مدنی، جلد اول، چاپ سیزدهم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۳.
- Barnes, David; and Lynn Stout, the Economic Analysis of Tort Law, West Publishing Co., U.S.A., 1992.
- Boom, Willem, “on the Intersection Between Tort Law and Regulatory Law-A Comparative Analysis”, In Tort and Regulatory Law, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007.
- Boyer, Marcel; and Donatella Porrini, “The Choice of Instruments for Environmental Policy: Liability or Regulation?”, 2002, Available at: <http://www.cirano.qc.ca/pdf/publication/2002s-17.pdf>.
- Cavaliere, Alberto, “The Economic Impact of Product Liability And Product Safety Regulations In The European Union”, Quaderini Del Dipartimento Di Economia Publica E Territoriale, No. 4, 2001.
- Coleman, Jules, Risks and Wrongs, Cambridge Studies in Philosophy and Law, Cambridge University Press, 1992.
- Faure, Michael; and Roger Vanden Bergh, “Negligence, Strict Liability and Regulation of Safety under Belgian Law: An

-
- Introductory Economic Analysis”, the Geneva Papers on Risk and Insurance, No. 43, 1987.
- Faure, Michael, “Economic Analysis of Tort and Regulatory law”, In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007.
  - Hylton, Keith, “ When Should Prefer Tort Law to Environmental Regulation?”, Boston University, School of Law, Working Paper, No. 01-11, 2001, Available at:
<http://papers.ssrn.com/abstract=285264>.
  - Lanoie, Paul, “Government Intervention in Occupational Safety: Lessons from the American and Canadian Experience”, Canadian Public Policy, Vol. 18, No. 1, 1992.
  - Meinhard, Lukas, “The Function of Regulatory Law in The Context of Tort Law _ Conclusions”, In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H. Van, Boom; Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007.
  - Ogus, Anthony, “The Relationship between Regulation and Tort Law: Goals and Strategies”, In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007.
  - Polinsky, Mitchell; and Steven Shavell, “The Uneasy Case about Product Liability”, Harvard John M. Olin Discussion Paper, No. 647, 2009, Available at:
<http://ssrn.com/abstract=1349971>.
  - Posner, Richard, “Regulation (Agencies) versus Litigation (court), An Analytical Framework”, 2010, Available at:
<http://www.nber.org/chapters/c11956.pdf>.
  - Rabon, Rebecca; Miceli, Thomas; and Kathleen Segerson, “Liability versus Regulation for Controlling Product-Related Risks”, University of Connecticut, Department of Economics Working Paper Series, No. 2012-17, 2012, Available at:
<http://web2.uconn.edu/economics/working/2012-17.pdf>.
  - Rubin, Paul, “Markets, Tort Law, and Regulation to Achieve Safety”, 2010, Available at:
<http://object.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/2011/5/c31n2-3.pdf>.
  - Shapo, Marshall, “Tort Law and Regulatory Law in the United States of America”, In: Tort and Regulatory Law, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York, 2007.
  - Shavell, Steven, “Liability for Harm versus Regulation of Safety”, The Journal of Legal Studies, Vol. 13, No. 2, 1984.

-
- Shavell, Steven, *Economic Analysis of Accident Law*, Harvard University Press, 1987.
  - Shavell, Steven, "Economics and Liability for Accident", Harvard John M. Olin, Discussion Paper, No. 535, 2005, Available at:<http://ssrn.com/abstract=870565>.
  - Sugaman, Stephan, "Doing away with Tort Law", *California Law Review*, Vol. 73, 1985.
  - Viscusi, W. Kip, "Consumer Behavior and the Safety Effects of Product Safety Regulation", *Journal of Law and Economics*, Vol. 28, No. 3, 1985.
  - Viscusi, W. Kip; and Gerald Cavallo, "The Effect of Product Safety Regulation on Safety Precautions", *Risk Analysis*. Vol.14, No. 6, 1994.
  - White, Michelle, "Asbestos and the Future of Mass Torts", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 18, No. 2, 2004.